

ständig och sann konstnär. Alexander Gottlieb Baumgartens lansering av begreppet estetik påverkar. Skönheten sätts i fokus, liksom konstnären och dennes poetiska kraft samt hur den påverkar människan.

Retoriken dör alltså inte. Den klassiska retoriken lever kvar i högsta grad men i något annan skepnad. Trots viljan att ta död på topikläran lever den kvar i retorikhandböckerna, om än förklädd, eller i tal från den tiden. Retorik som värtalighet kommer alltmer att dominera, som en följd av tidens vurm för skönhet och konstnärlig originalitet. Dessa förvandlingar åskådliggörs och lyfts fram ur olika aspekter i denna lyckade antologi. Det är värtaligt och övertygande.

Martina Finnskog

Brynjulf Gjerdåker, *Statstenestemann og "Almuens Formand": lensmannsombod og lensmenn i det nordafjelske Norge ca. 1660–1870* (Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2011). 163 pp.

Ingenstans i det gamla Europa nådde statens system med anställda ämbetsmän helt ner till lokalsamhället. På lokal nivå fanns överallt personer som fick ta på sig att vara ämbetsmannens förlängda arm bland sina likar. Ofta skedde en långsam professionalisering av dessa mellanled, så att de, särskilt under 1800-talets lopp, blev allt mer inlemmade i det byråkratiska systemet. Brynjulf Gjerdåker studerar ett sådant mellanled i det norska systemet, lensmannen. Dubbelheten i hans roll fångas i titel: "statstenestemann og 'Almuens Formand'". Ursprungligen en bonde som utsågs till fogdens och sorenskrivarens medhjälpare i bygden blev hans roll allt mer byråkratiskt reglerad, han fick viss ekonomisk ersättning och kom att fungera efter statliga instruktioner. Han följer den allmänna europeiska förvaltningsutvecklingen.

Gjerdåkers studie avgränsas lokalt till den nordanfjällska Norge, där han tar för sig utvalda fögderier från Sunnmøre i söder till Vesterålen i norr, och i tid till perioden från enväldets införande till 1870. Han gör både egna arkivstudier och utnyttjar väl den rika norska lokalhistoriska litteraturen. Metodiskt arbetar han mest med att dra fram belysande fall, snarare än med någon bred socialhistorisk karaktäristik av lensmännen. Det kan låta som en närsynt lokalstudie, men Gjerdåker har en stark vilja att teoretisera och sätta in sina detaljer i ett stort sammanhang. Han använder sig av Powells nätverksteori, Bourdieus teori om sociala fält och habitus, Webers idealtyper för makt och byråkrati och inte minst en bred moderniseringsförståelse som ram; här anför Foucault och den norske sociologen Dag Østerberg.

I slutsatserna karaktäriserar han bonde-lensmannen som typiskt förmodern. Han var ofta en lokal storbonde som spädde på sitt kulturella kapital genom att ta på sig uppdraget. Flera veritabla dynastier av lensmän existerade, särskilt i de södra delarna av undersökningsområdet. Detta system passade sämre i fiskebygderna i norr, där det inte fanns samma typ av lokal bondeelit att lita till och där det kunde vara svårt att få tjänsterna väl besatta. En förändring, där bondeförledet i titeln blir mindre adekvat, kan skönjas först vid mitten av 1800-talet, när personer från lägre förvaltningsbefattningar börjar rekryteras. Men en allmän modernisering i riktning mot Webers kriterier för en rationell byråkrati pågick åtminstone från slutet av 1700-talet.

Lensmännen framträder horisontellt som viktiga noder i lokala nätverk och vertikalt som bundna i patron-klientförhållanden typiska för det gamla samhället. Det är intressant att Gjerdåker menar att den kronologiska tyngdpunkten i nätverksrelationerna ligger på tiden fram till cirka 1770, en tid, enligt författaren, präglad av nätverksbaserad samhällsekonomi,

fortfarande utan klara gränser mellan privat och offentligt. Här kan man å andra sidan peka på att han också lyfter fram att lensmännen tycks ha spelat sin största roll som lokala lånegivare under första hälften av 1800-talet. Här blandades privat och offentligt i ett sent skede. Förmoderna och moderna element samsas under hela perioden. Kanske kunde det ha lett till en kritisk återkoppling till de övergripande moderniseringssteorierna.

Trots alla personuppgifter kommer vi inte personerna särskilt nära. Man kunde tänka sig en mer kulturhistorisk angreppsvinkel, där domboksmaterial och bouppteckningar kanske kunde användas för att teckna en djupare bild av lensmännens positioner, kulturella kapital och habitus. Men kanske inte det norska materialet håller för en sådan studie? Den som vill veta mer om de norska lensmännens mångskiftande uppgifter inom rättsväsende, skatteväsende och lokal självförvaltning får emellertid god hjälp i boken. Deras viktiga positioner i lokala nätverk och patron-klient-system belyses också väl. Dessa mellanmän var viktiga grupper i det äldre agrarsamhället som det finns all anledning att fortsätta utforskningen av.

Harald Gustafsson

Lars Holm, *Fem uppsatser om Jacob Jonas Björnståhls resa i Europa* (Lund: Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund, Ny följd 9, 2012). 68 s.

Författaren har som motto valt ett anslående citat från sin resenär: "jag hoppas at slutligen få rätt på alt". Det är förstås en fåfång förhoppning, både för Björnståhl, flitig och mångskrivande men död i förtid, och för Lars Holm. Holms fem studier är fulla av detaljer, men här gäller alltså inte helheten. För den biografiska översikten se Anders Österlings och Erik

Eskings levnadsteckningar (1947 respektive 1989). Vid Lunds universitet pågår för övrigt, med utgångspunkt i material på universitetsbiblioteket, ett Björnståhlsprojekt. Hos Holm dyker läsaren direkt ner i korrespondensen kring en sändning mossor från Istanbul till Peter Jonas Bergius; bryologin är en annars okänd sida hos språkmannen Björnståhl. En andra uppsats handlar om hans umgänge med den italienske padren Minasi. Det ska vi glädjas åt, religionen behövde inte vara ett hinder i de lärda förbindelserna. Holm summerar den och flera kontakter med omdömet om Björnståhl att "han är den mest socialt kompetenta person jag någonsin mött." Kontakterna med Carl von Linné och Johan Ihre går som röda trådar genom uppsatserna och förhållandet till den senare ägnas en särskild studie. I den därpå följande befinner sig resenären i England där han träffar ett annat språksnille, William Jones, så viktig för upptäckten av sanskrit. Han samtalar också med James Macpherson, Ossians skald, som bland annat hävdade att en ättling utvandrat till Sverige och var anfader till ätten Fersen (!). Holm tar inte upp de annars berömda – och kanske just därför här ratade – kontakterna med Voltaire, Rousseau och Goethe.

Den för en vetenskapshistoriker mest givande studien, den sista och femte, behandlar Björnståhls besök hos markisinnan av Karlsruhe, som planerade och med hjälp av en konstnär började illustrera Linnés *Species plantarum*. Ett prospekt utlovade avbildningar av alla kända såväl inhemska som utländska växter. Man kan få Rudbeckarnas hundra år tidigare storvulna *Campus elysii* i tankarna, också det ett havererat projekt. Världen är för outtömlig – ekonomi, eldsvåda och annat träder emellan. Om allt detta – men alltså utan "at få rätt på alt" – skriver Lars Holm med sälta och glädje.

Gunnar Broberg